

Aygül UÇAR*

İzmir Konutlarında Çeşme

Fountains at Izmir Houses

ÖZET

Suyolları ve su yapıları bakımından zengin bir alt yapıya sahip olan İzmir'de çok sayıda çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerin büyük bir çoğunluğu cami, han gibi anıtsal yapıların duvarlarında ve meydanlarda kamusal kullanıma sunulmuştur. Vazgeçilmez bir mimari unsur olan çeşmeler özel kullanımlarıyla sivil mimaride de yerini almıştır. İzmir'deki çeşmelerin kamusal kullanımlı olanları birçok araştırmaya konu olmuş, ancak konutlarda yer alanları yeterince incelenememiştir. İzmir çeşmelerini konu alan yayınlarda tanıtımı saptanamayan yedi adet konut çeşmesi çizim ve fotoğraflarla desteklenerek ilk kez bu makalede ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır. İncelenen çeşmelerin tamamına yakını anıtsal yapılardaki çeşmeler gibi özenli tasarlanmıştır. Bu çeşmeler konut sahiplerinin prestijini yansıtmaları yanında motif ve tasarımlarıyla da Batılılaşma Dönemi süsleme özelliklerini sergilemektedir. Şehir içi su dağıtım şebekesiyle suyun konut içlerine kadar taşınması sonucu işlevlerini kaybeden konut çeşmeleri yok oluş sürecine girmiştir. Bu çalışmayla mevcut çeşmelerin yerlerinin belirlenip belgelenmesi ve Anadolu çeşme mimarisindeki yerinin saptanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Konut Çeşmesi, Çeşme, Batılılaşma Dönemi, Süsleme.

ABSTRACT

With its rich infrastructure in terms of canals and water monuments, there are numerous fountains existing in İzmir. Most of these fountains are intended for public use on the walls of monuments such as mosques, inns and in squares. As indispensable architectural elements, the fountains are also featured in civil architecture for private utilization. The fountains for public use have always been an object for research; however, the ones built in houses are not sufficiently surveyed. For the first time the seven house fountains not identified in publications concerning the İzmir fountains, have been described in detail in this article supported by drawings and photographs. Most of the reviewed fountains, just like the monumental buildings, are designed with special feature. While reflecting the prestige of its owner, the motives and designs of the fountains also indicate the ornamental style of the Westernization Period. Following the distribution of urban water network to the residences the monumental fountains in the houses lost their functions and the annihilation began. This study deals with the localization and documentation of the existing fountains and determines their status in Anatolian fountain architecture.

Keywords: Izmir, House Fountain, Fountain, Westernization Period, Ornament.

İnsanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için aldığı nefes kadar öneme sahip diğer bir madde de sudur. Tarih boyunca suyun temiz olarak kullanılması, saklanması ve dağıtılması amacıyla çeşme, sebil, sarnıç, şadırvan, havuz, su kemeri, su terazisi, hamam

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü-Türk Sanatı Anabilim Dalı.

gibi çeşitli su yapıları inşa edilmiştir. İçmede ve temizlik ihtiyacının karşılanmasında akan suyun tercih edilmesi, çeşme mimarisinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Çeşmeler Anadolu Türk mimarisi içerisinde boyut olarak en küçük yapılardan biri olsa da, döneminde insan hayatındaki yeri nedeniyle oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu küçük mimari unsur genellikle cami, han, medrese, konut gibi yapıların bir duvarıyla aynı zamanda inşa edilmekte ya da bu yapıların duvarlarına sonradan eklenerek bağımlı birer çeşme olarak tasarlanmaktadır. Bazen de bunlara sokak köşelerinde, meydanlarda ve avlu içlerinde yapılardan bağımsız olarak yer verilmektedir. Suyun kullanıma sunulmasının zor olduğu zamanlarda yerleşim yerlerinin ancak belli noktalarına getirilen su, sonraları şehrin gelişimine paralel olarak meydanlara, mahallelere ulaştırılarak sokak çeşmeleriyle kent dokusunda yerini almıştır. Hatta bazı varlıklı aileler taşımasının zor olduğu dönemlerde suyu konutlarına kadar götürerek bazen konutların dış cephelerindeki çeşmelerle halkın kullanımına sunmuş, bazen de su sadece konutta yaşayanların kullanımı için bahçelere ve iç mekânlara taşınmıştır. Konutların hangi cephesinde bulunursa bulunsun bu çeşmelerde lülenin yer aldığı ayna taşı başta olmak üzere hazne ve kitabe gibi çeşmelerin ana şemasında bulunan unsurlara da yer verilmiştir.

Suyolları ve su yapıları bakımından zengin bir alt yapıya sahip olan İzmir’de çeşitli su kaynakları bulunmaktadır. Karapınar, Akpınar, Kapancıoğlu, Vezir Suyu, Osmanoğlu gibi isimlerle bilinen suyolları¹ ile kentin çeşitli yerlerine getirilen su, çeşmeler aracılığıyla halkın kullanımına sunulmuştur. Bunlardan özellikle Vezir Suyu’nun 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanağa Suyu’nun da 18. yüzyıl ve sonrasında İzmir’in susuzluk sorununu çözen esas şebekeler oldukları bilinmektedir². İzmir Osmanlı Su Şirketi’nin 11 Mayıs 1310 (23 Mayıs 1894) tarihinde resmi olarak kurulmasıyla İzmir’in fakir muhitleri ve yukarı mahalleleri de suya kavuşturulmuş, 20 Mart 1311 (1 Nisan 1895)de tesislerinin inşasına başlanan Halkapınar Suyu ise evlere kadar götürülmüştür³. İzmir’de günümüze ulaşabilmiş çeşmeler 17. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmektedir. Kentte 17. yüzyıl öncesi çeşmelerinin günümüze ulaşamamış oluşu yangın, deprem gibi doğal afetlerin yanında, bu yüzyılla birlikte kentteki imar faaliyetlerinin yoğunlaşması ve yenilenen kent dokusu karşısında çeşmelerin varlıklarını koruyamaması ile açıklanmalıdır. Bu çeşmelerin büyük çoğunluğu son yıllarda İzmir’de çeşme mimarisini konu alan çeşitli çalışmalarda detaylı bir şekilde tanıtılmıştır⁴. Bu

¹ İzmir suyolları hakkında geniş bilgi için bkz. Münir Aktepe, “İzmir Suları, Çeşme ve Sebilleri ile Şadırvanları Hakkında Bir Araştırma”, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller*, (Der. F. Yılmaz), İzmir 2003; Georg Weber, *İzmir’in Suyolları*, (çev. İ. Pınar), İzmir 2011; Harun Ürer, “Su Yapıları Mimarisi”, *İzmir Kent Ansiklopedisi, Mimarlık 1 (Birinci Cilt)*, İzmir 2013, s. 187-191.

² Münir Aktepe, *a.g.m.*, 164.

³ Münir Aktepe, *a.g.m.*, 163.

⁴ Aktepe, *a.g.m.*; Nil Yaprak, *Tarihi Kent Merkezindeki Su Yapılarının Koruma Problemleri İzmir Kemeraltı Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2009; R. Eser Gültekin, *İzmir Kemeraltı Bölgesi’ndeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, İzmir 2013; Harun Ürer, *a.g.m.*; Türkan Acar, “Kemeraltı Çarşısı’ndaki Duvar Çeşmelerinin Bezeme Öğeleri Açısından İrdelenmesi”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXX, S. 1, 2013, s. 1-18.

çalışmalarda Kemeraltı geleneksel kent merkezindeki kamusal kullanımlı çeşmeler incelenmiş, konut içlerinde ve konut bahçe duvarlarının bahçeye bakan cephelerinde yer alan çeşmelere çok fazla değinilmemiştir. Konutlarda mülk sahiplerinin ya da konut kullanıcılarının izni olmaksızın çalışma yapılamaması konut çeşmelerinin araştırmalara konu edilememesinin temel nedeni olmalıdır. İzmir konutlarını konu alan çeşitli çalışmalar sırasında Bayraklı, Buca ve Konak ilçelerindeki konutlarda toplam yedi adet çeşmenin varlığı tespit edilmiştir. Çeşitli tarihlerde aynı konutlarda yapılan çalışmalarda ise bazı çeşmelerin yerlerinde olmadığı görülmüştür. Mimari ve süsleme özellikleri bakımından oldukça özenli tasarlanan çeşmelerin çoğunun yeri değiştirilmeden bunları tanıtmak ve araştırmacıları bu çeşmelerden haberdar etmek amacıyla hazırladığımız çalışmada toplam yedi adet konut çeşmesi mimari ve süsleme özellikleri açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Konak, geleneksel kent dokusunu günümüze taşıyan önemli yerleşim merkezlerinden biridir. İlçenin Kemeraltı olarak bilinen semti ticaret yapılarıyla ön plana çıksa da, mevcut konut yapı stoğu açısından da önemli bir merkezdir. Geleneksel konut dokusu açısından zengin olan, İkiçeşmelik Caddesi ve Fevzi Paşa Bulvarı ile çevrelenerek Kadifekale'nin alt eteklerinde sonlanan alan konut çeşmelerinin de sayıca fazla olduğu bir bölgedir. Tariflenen bu alan içerisinde toplam dört adet çeşme saptanmıştır.

Sarmaşıklı Ev Çeşmesi: Bahçesinde bulunan sarmaşığın neredeyse evin tüm duvarlarını sarmalaması nedeniyle "Sarmaşıklı Ev" olarak nitelendirilen Altınordu Mahallesi, 967 Sokak, 1543 ada 26 parsel üzerinde bulunan konut, mimarisıyla olduğu kadar bahçesinde bulunan çeşmesiyle de dikkati çekmektedir (Res.1). Konutun bahçe duvarı ile organik bir bağ oluşturmayan çeşmesinin, konutun inşasından sonraki bir tarihte buraya getirildiği anlaşılmaktadır. Bir ayna (Şek.1) ve su teknesi olarak kullanılan bir kurnadan (Şek.2) oluşan çeşme mermer malzemelidir. Kazıma ve kabartma tekniği kullanılarak süslenen aynanın iki yanı ve üstü iki sıra bordürle çevrelenmiştir. Dıştaki bordür, tersli düzlü kırık hatlarla oluşturulmuştur. İçteki bordür ise stilize edilmiş akant yaprakların yan yana dizilmesi şeklindedir. Ayna taşının yuvarlak bir kemer üzerine oturtulmuş görünümü verilmiş atnalı kemerli bir alınlığı mevcuttur. İnce bir şeritle oluşturulan yuvarlak kemer, alınlık içine doğru bir düğüm yapmaktadır. Düğüm üzerine bir svastika motifi işlenmiştir. İçi iri bir çiçek motifi ile doldurulan alınlığın kemer köşelikleri, köşeden çıkarak kemere doğru genişleyen akantus yaprağı benzeri stilize bir motifle hareketlendirilmiştir. Lüle deliği basık kemerli bir çerçevenin üst kısmının ortasına yerleştirilmiştir. Lülenin üzeri merkezinde oval bir madalyon bulunan akant yaprakları ile oluşturulmuş bitkisel karakterli süslemelere sahiptir. Konutun 2012 yılında yapılan restorasyonu sırasında bulunan musluğu lüle deliğine takılmıştır. Önünde kurna şeklinde bir su teknesi bulunan çeşmenin banisi ve inşa tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, bu çeşme istiridye kabuğu şeklindeki atnalı formlu kemerleri, kemerlerin iki yandan başlıklı birer sütun üzerine yerleştirilişleri ve Barok tarzlı süslemeleri gibi özellikleri açısından İzmir'deki bazı çeşmelerle benzer özelliklere sahiptir. Sarmaşıklı Ev çeşmesi, Pazaryeri Mahallesi'ndeki çeşme (18. yüzyıl sonu-19.

yüzyıl)⁵ ve Mirkelamoğlu Hanı Çeşmesi (1815-16)⁶ ile benzer süsleme özellikleri taşımaktadır. Farklı bir işleve hizmet etse de aynı döneme tarihlenen pek çok mezar taşının alınlık/tepelik bölümünün içi çok yapraklı çiçeği anımsatan ışınal bir motifle doldurulmuştur⁷. Benzer süsleme özellikli çeşme örnekleri ile mezar taşları da göz önünde bulundurulduğunda Sarmaşıklı Ev Çeşmesi'ni de 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl aralığında bir tarihe sığdırmak mümkün görünmektedir. Çeşmenin bulunduğu parseldeki konutun inşa tarihi tapu kaydında 01.01.1925 olarak belirtilmiştir⁸. Bu bilgi dikkate alındığında süsleme özellikleri konutun inşa tarihi ile örtüşmeyen çeşmenin daha önce başka bir yerde olduğu ve konutun inşasında ya da daha sonraki bir tarihte bugünkü yerine monte edildiğini söylemek yerinde olacaktır.

Pazaryeri Mahallesi, 943 Sokak, 1546 ada 84 parseldeki konutun bahçe çeşmesi: Pazaryeri Mahallesi, 943 Sokak, 1546 ada 84 parsel üzerinde bulunan diğer bir konutta biri konut iç mekânında, diğeri konut dış mekânında olmak üzere iki adet çeşme bulunmaktadır. Bunlardan dış mekânda yer alanı bahçe, iç mekândaki ise mutfak kullanımına yönelik tasarlanmıştır.

Konut girişine ulaşımı sağlayan merdivenlerle birlikte tasarlanan bahçe çeşmesi, giriş sahanlığının alt kesiminde oluşan alanın geniş olan ön yüzünde yer almaktadır (Res.2). Bodrum kat yüksekliğindeki konut giriş sahanlığının alt kısmı İzmir'in sıcak ve kurak yaz günlerinde kullanılmak üzere suyun depolanması için değerlendirilmiştir (Şek.3). Su seviyesinin kontrolü için açılan pencere ise merdiven basamaklarının tam karşısındaki dar yüzde yer almaktadır. Merdiven duvarının ön yüzüne gömülü durumdaki çeşme aynası mermerdir. İnşasından sonraki bir tarihte merdivenin tümünün sıvanıp, sarı renk ile boyanması sonucu ayna malakari tekniği ile yapılmış izlenimi uyandırmaktadır. Aynanın ön kısmında, kavis yaptıktan sonra oval görünümlü bir çıkıntı yapan dekoratif şekilli mermer bir su teknesi bulunmaktadır. 50x87,8 cm. ölçülerindeki ayna, kazıma ve oyma tekniği bir arada kullanılarak süslenmiştir (Res.3, Şek.4). Yerden 22 cm. yükseklikte yer alan lüle deliği, iki yandan başlıklara sahip birer sütunla sınırlandırılmıştır. Sütunlar içbükey ve dışbükey kavisler yapan dekoratif bir kemeri taşımaktadır. Dekoratif kemerin üst kısmında yer alan süslemelerin etrafının oyulup motiflerin yüzeyde kabartma olarak verildiği dikkati çekmektedir. Üstte, sütun başlıklarına yakın olan alanlarda, üzerinde sekiz dilimli çiçeği bulunan birer hilal motifi yer alır. Kemerin üzerinde "S" kıvrımları ile bir bordür oluşturulmuş, bordür belirli aralıklarla tekrarlayan stilize bitkisel unsurlarla taçlandırılmıştır. Bu bitkisel unsurlar ortada tam, iki yanda yarım görünümüleriyle verilmiştir. "S" kıvrımların alt kısmında

⁵ Nil Yaprak, *a.g.t.*, s. 69; Harun Ürer, *a.g.m.*, s. 214.

⁶ Bozkurt Ersoy, *İzmir Hanları*, Ankara, 1991, s. 34-35; Nil Yaprak, *a.g.t.*, s. 155; Harun Ürer, *a.g.m.*, s. 203; Türkan Acar, *a.g.m.*, s. 8.

⁷ Benzer süslemeli mezar taşı örneklerinden birkaçı için bkz. Ertan Daş, *İzmir'de Taş Çiçekler*, İzmir, 2012, s. 49, 73; Ertan Daş, *Taş Kazınan Hayatlar Bornova/Yakaköy Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları*, 2014, s. 123,145,149,167; H. Rahmi Ünal-Ersel Çağlıttüncügil, *Urla'nın Tarihi Camileri ve Hazireleri*, İzmir, 2016, 53-134-136 nolu şahideler.

⁸ İzmir Konak Belediyesi arşivi. Günümüzde Radyo ve Demokrasi Müzesi olarak hizmet veren binanın mülkiyeti Konak Belediyesi'ne aittir.

birleştikleri alanlardaki kavislerden ise stilize birer bitki çıkmaktadır. Yaprak görünümlü sapın bağlandığı çanak yapraktan çıkan taç yaprak kazınarak hareketlendirilmiştir. Çeşmenin inşa tarihi ve banisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bulunduğu konutun inşa özellikleri ile çeşmenin süsleme tasarımı dikkate alındığında 19. yüzyıl içerisinde bu konut için yapıldığı söylenebilir.

Pazaryeri Mahallesi, 943 Sokak, 1546 ada 84 parseldeki konutun mutfak çeşmesi: Aynı konutun mutfak duvarında bulunan mermer çeşme, bahçede yer alan çeşmenin küçültülmüş bir kopyası gibidir (Res.4). Kazıma ve kabartma teknikli süslemelerin bir arada kullanıldığı ayna, iki yanda volütlerle hareketlendirilmiş başlıklara sahip birer sütunun taşıdığı içbükey ve dışbükey kavisli dekoratif bir kemer ile hareketlendirilmiştir. Kemerin içinde, ortada yer alan lüle deliğine takılan bir muslukla çeşme işlevini sürdürmektedir. Kemer içinde kalan alanın boş bırakılmasına rağmen, kemer köşelikleri girift bir kompozisyonla bezenmiştir. Kemerin tepe kısmından aşağı doğru sarkıtılmış dallar arasında natüralist üslupta yapraklar ve üzüm salkımlarıyla asma bitkisi tasvir edilmiştir. Dallar arasında her iki yanda birer gül dikkati çekmektedir. Ayna üzerinde yapıldığı tarihe ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bahçedeki çeşmeyle benzer süsleme özellikleri göstermesi bağımlı bulunduğu konutun da 19. yüzyıl içerisinde yerleştirilmesi gibi nedenler dikkate alındığında çeşmenin de 19. yüzyılda bu konut için yapıldığını söylemek mümkündür.

Tuzcu Mahallesi, 773 Sokak, 2909 ada 3 parsel üzerindeki konutun çeşmesi: Türk evi konut mimarisi özelliklerini taşıması nedeniyle İkiçeşmelik Caddesi üzerindeki diğer binalar arasında farklı mimariye sahip iki konut, bahçesindeki çeşit çeşit ağaçları, süs havuzu, çakıl mozaikleri⁹ ve çeşmesiyle de dikkati çekmektedir. Çeşme, Tuzcu Mahallesi, 773 Sokak, 2909 ada 3 parsel üzerinde bulunan iki ayrı konutun ortak kullanımındaki bahçede yer almaktadır (Res.5).

Çeşme, kuzey duvarı bahçe duvarı ile ortak olan su deposunun bahçeye bakan cephesinde yer almaktadır (Şek.5, Res.6). Dıştan iki köşesi pahlanan deponun içteki kenarları yuvarlatılarak oval bir görünüm kazandırılmıştır. Deponun batı cephesinde küçük bir kontrol penceresi bulunmaktadır. Moloz taş ve tuğla malzeme kullanılarak yağma tekniği ile inşa edilmiş olduğu anlaşılan deponun cepheleri sıvanmış ve boyanmıştır.

Bezeme programı açısından oldukça hareketli tasarlanan çeşme, ayna taşı ve üst pano olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir (Şek.6).

Yatay dikdörtgen şekilli üst bölüm palmet, rumi, stilize akant yaprakları, kıvrım dallar ve gülbezek motifleri kullanılarak süslenmiştir. İki yanda birer yarım palmetle başlayan ve üstte tam bir palmetle sonlanan dilimli kemerin içi geçme düzeninde saplara bağlanmış rumiler ve stilize akant yaprakları ile bezenmiştir. Saplar kemerin orta kısmında altta ve üstte birer palmetle birbirlerine bağlanmaktadır. Kemer köşeliklerinde

⁹ Konutun çakıl mozaikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aygül Uçar, "İzmir Konutlarında Çakıl Mozaik Örnekleri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, Isparta, 2013, s. 216.

birer gülbezek yer almaktadır. Gülbezek, merkezde bulunan onaltı kollu stilize bir çiçeğin önce sekiz kollu bir yıldıza, daha sonra da sekiz dilimli bir çiçeğe dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Bir sıra mukarnas dizisi panoyu alttan sınırlamaktadır.

Ortaya yakın kısmından kırılmış olduğu görülen aynanın bir bölümü yalak ve çeşme arasına dökülen harç nedeniyle görülememektedir. Etrafı iki sıra bordürle çevrelenen aynada, dışta bulunan ince bordür, kırık hatlı çizgilerle oluşturulmuştur. İçteki bordür ise bitkisel motiflidir. Rumilerin ve stilize yaprakların çıktığı “S” kıvrımı yapan üç dal iki köşede ve ortada birbirlerine bağlanmıştır. Bu bordürün iç kısmında, üstte yer alan yatay dikdörtgen şekilli kitabe kartuşunun boş olduğu görülmektedir. Ayna iki yanda başlıklı birer sütun üzerine oturtulmuş at nalı kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Merkezinde sekiz dilimli bir çiçekten geliştirilen bir gülbezek bulunan atnalı kemerin içi ışnsal düzende yerleştirilmiş iki sıra yaprakla doldurulmuştur. Kemer köşeliklerinde akantus yaprağı benzeri çiçekler kullanılmıştır. Sütunların iç kısmı basık kemerli bir bordürle kuşatılmıştır. Bu bordürün iç kısmında yer alan ve palmet şeklinde tepeliği bulunan dilimli bir kemerin içi yüzeyden çöktürülmüştür. Lüle deliğinin de bulunduğu bu alanda kemer köşeliklerindekiyle aynı düzenlemeye sahip bir gülbezek yer alır. Depo üzerinde, çeşmedeki lüle deliğinin iki yanında birer lüle deliği daha görülmektedir. Çeşmenin alt bölümünde yer alan taş malzemeli yalak ise dikdörtgen planlıdır. İnşa tarihi ve yaptırımları hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan çeşmenin süsleme programı ve motifleri İzmir Ali Ağa Camii haziresindeki iki mezar taşı ile benzer özellikler taşımaktadır¹⁰. Her iki mezar taşı da 1744-45 tarihlidir. Barok karakterli süslemelere sahip çeşmenin mezar taşları ile olan benzerliği de dikkate alındığında çeşmeyi 18. yüzyıl içerisinde yerleştirmek mümkündür. Çeşmenin içinde olduğu parseldeki konutların inşa tarihleri kesin olarak bilinemese de bahçedeki kamelya üzerinden sarkıtılan demir malzemeli maşallah nazarlığında 1314/1896-97 tarihi okunmaktadır. Buna göre yapı en geç bu tarihte tamamlanmış olmalıdır. Çeşme aynasının iki parçaya ayrılmış oluşu, çeşmenin daha önce başka bir yerde bulunduğu ve konutun inşasından sonraki bir tarihte buraya monte edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Kaldı ki, 2009 yılında yapılan arazi çalışmaları sırasında süslemeleri nedeniyle oldukça özenli bulunan çeşme, 2012 yılı arazi çalışmaları sırasında yerinde görülememiş, sökülerek bilinmeyen başka bir yere taşındığı anlaşılmıştır.

Bayraklı Yahya Paşa Konağı Çeşmesi I: Bayraklı Yahya Paşa Konağı İzmir kentinin kültür varlıkları içerisinde mimarisi, süsleme özellikleri, bahçe tasarımı ve depolu iki adet çeşmesi ile önemli yapılardan biridir¹¹. Haremlik, selamlık, mabeyn, ahır ve çeşitli servis yapılarına sahip konak 8774 ada üzerinde 2, 3, 4 ve 5 parseller üzerine oturmaktadır. Konağın çeşmelerinden biri 1606/1 Sokak ile Ord. Prof. Dr. Ekrem

¹⁰ Mezar taşları örnekleri için bkz. Necmi Ülker, “İzmir Ali Ağa Camii Mezar Kitabeleri”, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1988, s. 22, res. 5; Ertan Daş, *İzmir’de Taş Çiçekler*, s. 49, 65.

¹¹ Konak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Başak İpekoğlu-Özlem Çizer-Kader Reyhan, “İzmir’de Tarihi Bir Konak-Yahya Paşa Konağı’nın Tanıtılması ve Koruma Sorunlarının Değerlendirilmesi”, *Yapı Dergisi*, S. 263, 2003, s. 81-87.

Akurgal Caddesi kesişiminde yer alarak (Res.7) halkın kullanımına, diğeri ise bahçede harem mutfağının yakınına konumlandırılarak (Res.8) konut kullanımına sunulmuştur.

Konağın 1606/1 Sokak ile Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Caddesi kesişimindeki çeşmesi oldukça süslü tasarlanmıştır (Bkz. Res.7). Dikdörtgen bir plan şemasına sahip olduğu görülen deponun etrafının koruma perdesi ile çevrenmesi nedeniyle ölçüleri alınmamıştır. Deponun kuzey yönünde mermer bir çeşme bulunmaktadır. İki yandan yivli plastrlarla sınırlandırılmış çeşmenin üzeri dekoratif bir kemerle örtülmüştür (Şek.7). Bitkisel düzenlemeli başlıkları bulunan plastrların orta kısmında, dar kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen şekilli alanların içinde akant yaprağı benzeri iki bitki motifinin “S” kıvrımı yapacak şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Aynanın üst kısmında yer alan dekoratif kemer iki yandan volütlü birer kıvrımla başlayıp, ortada volütü birer kıvrımla birleşmektedir. Volütlerin birleştiği yerden aşağıya doğru sarkıtılan damlalığın içerisinde Arapça “Maşallah” ibaresi yer almaktadır. Kemer köşelikleri ay-yıldız motifleri ile hareketlendirilmiştir. Aynanın ortasında yan yana iki kartuş halinde beş sıra, en altta ise damla şeklinde bir kartuş şeklindeki kitabede çeşmenin inşasına ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Kitabenin transkripsiyonu şöyledir¹²:

- 1- Hazreti Yahya Hayati Paşa
ola mahfuz-u hüda-yı müteal
- 2- Zatına Hatem-i Tai¹³ olamaz
Alem-i cevd ü sehavette misal
- 3- İşte ez cümle cevad tab'i
Çeşme ihyasına oldu meyyal
- 4- Akudub hasılı cuy-ı kerem
Yaptı bu çeşmeyi kıldı Kemal
- 5- Dedi Nuri dahi tarihini tam
Cereyan eyledi hoş cadde-yi zülal
- 6- Fi 10 Muharrem sene 1306

Kitabeye göre çeşme 10 Muharrem 1306/16 Eylül 1888 senesinde Yahya Hayati Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kitabeler ise Nuri isimli biri tarafından yazılmıştır. Çeşmede bulunması muhtemel yalak, sokak düzenlemeleri sırasında yol zemininin yükseltilmesi sonucu zeminin altında kalmış olmalıdır.

¹² Çeşme kitabesinin okunmasında yardımlarını gördüğüm arkadaşım Sanat Tarihçisi M. Uğur Sağıroğlu'na ve Sayın Dr. Refet Yalçın Balata'ya teşekkür ederim.

¹³ Hatem-i Tai, Tayyi kabilesinin cömertliği ile meşhur Ibn-i Abdullah bin Sa'd'ın lakabı.

Bayraklı Yahya Paşa Konağı Çeşmesi 2: Konağın bahçesinde, harem mutfağının yakınında yer alan depolu çeşmenin suyu konağın çeşitli işlerinde kullanımına yönelik tasarlanmıştır. Tuğla ve taş malzeme ile inşa edilen deponun kuzey tarafına mermer bir çeşme aynası yerleştirilmiştir. Dıştan dikdörtgen bir plan şemasına sahip depo içte, kenarlarının pahlanması sonucu sekizgen bir şemaya dönüştürülmüştür (Şek.8). Deponun üst örtüsü yıkılmıştır. Çeşmenin işlevini yitirmesi sonrasında batı kısmında bir bölüm yıkılarak adeta bir kapı görünümü kazanmıştır. Çeşme aynasının üzerinde musluğun takıldığı boru haricinde herhangi bir süsleme unsuru ve yazı bulunmamaktadır. Aynanın ön kısmında dikdörtgen planlı taş bir yalak mevcuttur.

Buca Erdem Caddesi, 382 ada 26 parsel üzerindeki çeşme: Buca'da saptanabilen tek çeşme Erdem Caddesi üzerindeki bir köşkün bahçesinde bulunmaktadır. 282 ada 26 parselde yer alan köşk geniş bahçesini süsleyen çakıl mozaik süslemeleriyle¹⁴ olduğu kadar çeşmesiyle (Res.9) de dikkati çekmektedir. Depolu olarak planlanan çeşme köşkün doğusunda bulunmaktadır. Çeşmenin işlevini yitirmesi sonrasında deponun kuzey duvarı kaldırılmış, duvar doğu, batı ve kuzeye doğru uzatılarak alan geniş bir odaya dönüştürülmüştür (Şek.9). Bir dönem beğçi kulübesi olarak kullanılan bu odanın güney duvarına da bir pencere açılmıştır. İnşa edildiği dönemde dikdörtgen bir plan şemasına sahip olduğu anlaşılan su deposunun üzeri yuvarlak kemerli beşik bir tonozla kapatılmıştır (Şek.10).

Deponun batı tarafında yer alan mermer çeşme iç içe silmelerle profillendirilmiş yuvarlak kemerli bir çökertme içine gömülmüştür. Çeşme aynası iki yandan ve üstten iki sıra bordürle çevrelenmiştir (Şek.11). Dıştaki ince bordür saç örgüsü şeklinde bir şeritle hareketlendirilmiştir. İçteki ise zencirek kartuşu şeklinde düzenlenmiştir. Bu bordürlerin içerisinde kemerli bir düzenleme mevcuttur. Üstte üzengi noktaları içteki bordüre teğet olan kaş kemerin üzerinde aleme benzer yuvarlak bir madalyon yer almaktadır. Madalyonun içine dikkatlice bakıldığında bir haç motifi seçilebilmektedir. Kemer köşelikleri birer gülbezikle hareketlendirilmiştir. Gülbezeğin, büyük bir dairenin içine teğet olacak şekilde yerleştirilen dairenin yarısı büyüklüğünde başka bir dairenin 60°lik açıyla altı kez döndürülmesiyle oluşturulmuş süslemesinde, dairelerin kesişim alanlarında biri büyük, biri küçük iki adet altı kollu çiçek meydana gelmektedir. Aynanın ortasında 4cm. çapında bir lüle deliği mevcutsa da, çeşmenin musluğu günümüze ulaşmamıştır.

İnşa tarihi ve banisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan çeşmeyi, süsleme özellikleri dikkate alındığında 18.-19. yüzyıl içerisinde geniş bir zaman dilimi içerisinde yerleştirmek mümkündür. Çeşmedeki yuvarlak madalyon içerisinde seçilebilen haç motifinin, çeşme aynasının buraya taşınmasından sonra kazındığı mantıklı görünmektedir.

Çalışmamız kapsamında beş adet konuta ait toplam yedi adet çeşme ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu çeşmelerden altı adedi büyük parseller üzerinde yer alan ve geniş

¹⁴ Konutun çakıl mozaikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aygül Uçar, *a.g.m.*, s. 216.

bahçeleri bulunan köşk niteliğindeki konutlarda, biri ise diğerlerine göre daha küçük boyutlu bir konutun bahçesinde yer almaktadır. İncelemiş olduğumuz çeşmelerin tamamı bulunduğu konutun bir duvarına *bağımlı çeşmeler* grubunda yer almaktadır¹⁵. Bu çeşmelerden 943 Sokak üzerinde yer alan konuta ait iki çeşme ile Yahya Paşa Konağı'na ait iki çeşme bir yapının duvarıyla eş zamanlı olarak inşa edilmişken, geriye kalan üçü bağılı bulunduğu konutun bir duvarına başka bir yerden getirilerek sonraki bir zamanda monte edilmiştir. Çeşmelerden beşinin *depolu* olduğu görülmüştür. Depoların bir duvarı genellikle bahçe ya da konut duvarına yaslanarak malzeme ve yerden tasarruf sağlanmıştır. Yazlarını sıcak ve kurak geçiren İzmir'de suyun yetersiz olduğu zamanlarda kullanılmak üzere biriktirilmesinin sağlandığı depoların büyük bir kısmı kesmetaş, moloztaş ve tuğla *malzeme* kullanılarak inşa edilmiştir. Bayraklı Yahya Hayati Paşa Konağı'nın Prof. Dr. Ekrem Akurgal Caddesi'ne bakan çeşmesi moloztaş malzeme ile bahçesinde yer alan çeşmesi ise tuğla ve kesmetaş malzemenin birlikte kullanımıyla inşa edilmiştir. Buca Erdem Caddesi ve 1546 ada 84 parsel üzerindeki çeşmelere ait depolar dıştan sıvalı olduğu için inşa malzemesi hakkında kesin bir şey söylenememektedir. Depoların plan şemaları iç ve dış cephelerde farklılık göstermektedir. Dışta en çok kullanılan şema dikdörtgen olmakla birlikte, altıgen şema da mevcuttur. Depolu çeşmelerin Anadolu'da 15. yüzyıldan sonra yoğun olarak inşa edildiği bilinmektedir¹⁶. Manisa Kaval Çeşme (1480-81)¹⁷, İstanbul, Kaptan-ı Derya Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa Çeşmesi (1570)¹⁸, Gebze İbrahim Paşa Çeşmesi (1665-66)¹⁹, İstanbul Kaptan-ı Derya Sadrazam Bostancıbaşı Abdullah-Hamdullah Paşa Çeşmesi (19. yüzyıl)²⁰ depolu çeşme örneklerindedir.

İncelenen çeşmelerin tamamında *ayna taşları* mermer malzemelidir. Mermer, sadece konut çeşmelerinde değil, Damlacık Camii (18. yüzyıl), Kemeraltı Camii (17. yüzyıl), Kızlarağası Hanı (1675), Çakaloğlu Hanı (1805-6) gibi anıtsal yapılarda da sıkça kullanılmıştır²¹. Tamamı dikey dikdörtgen planlı olan ayna taşlarının süsleme yapılmamış biri dışında diğerleri Osmanlı'nın Batılılaşma olarak adlandırılan dönemine ait süslemeler ile bezenmiştir. Ayna taşlarının altında yer alarak akan suyun toplanıp bir delik yardımıyla dışarı akıtılmasını sağlayan su teknesi/yalak/kurnalar konut çeşmelerinde de kullanım alanı bulmuştur. Yalaklar mermer ve taş malzemelidir.

¹⁵ M. Denктаş, çeşmeleri konumlarına göre, duvar yüzeyinde yer alan çeşmeleri "bağımlı çeşmeler" başlığı altında "bir yapının duvarıyla birlikte inşa edilenler" ve "herhangi bir yapının duvarına sonradan eklenenler" olmak üzere iki grupta toplamıştır. Mustafa Denктаş, *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri 2000, s.193-195; Denктаş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar)*, Kayseri 2000, s. 253-254.

¹⁶ Yılmaz Önge, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, TTK, Ankara 1997, s. 37.

¹⁷ Hasan Uçar, *Spilden Manisaya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*, Manisa 2009, s. 42-45.

¹⁸ Engin Özdeniz, *İstanbul'da Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 351.

¹⁹ Ahmet Yavuzylmaz, "Gebze Çeşmeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, /The Journal of International Social Research, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı*, c. VI, S. 25, s. 581-582.

²⁰ Engin Özdeniz, *a.g.e.*, s. 136.

²¹ Münir Aktepe, *a.g.m.*; Nil Yaprak, *a.g.t.*; R. Eser Gültekin, *a.g.e.*; Harun Ürer, *a.g.m.*; Türkan Acar, *a.g.m.*.

Sarmaşıklı Ev'in çeşmesine ait mermer su teknesinin kurna şeklinde tasarlandığı dikkati çekmektedir. Konak 2909 ada 3 parseldeki çeşme ve Bayraklı Yahya Hayati Paşa Konağı'nın bahçe çeşmesinin yalıkları taş malzemelidir. Bayraklı Yahya Hayati Paşa Konağı'nın Prof. Dr. Ekrem Akurgal Caddesi'ne bakan cephesinde yer alan çeşmesinin olması muhtemel yalağı ise yol kotunun yükselmesi sonucu zemin altında kalmış olmalıdır.

İzmir konut çeşmelerinin cephe tasarımı ve süslemeleri anıtsal yapılar bünyesindeki çeşmelerle paralellik göstermektedir. Konut çeşmeleri oldukça gösterişli süslemelere sahiptir. Çeşmelerin süslemesinde bitkisel ve geometrik motifler ile mukarnas ve yazı kullanılmıştır. Süslemelerde klasik olarak nitelendirilen motiflerin yavaş yavaş terk edildiği Batılı motiflerin cepheleri süslediği dikkati çekmektedir. Süsleme motiflerinin dönemin politikası, ekonomisi ve beğenileri doğrultusunda değiştiği dönem *Batılılaşma Dönemi* olarak adlandırılmaktadır. Batılılaşma dönemi, Osmanlı Sanatında, Lale Devri (1718-1730) ile başlayan XIX. yüzyıl sonlarına kadar süren dönemi kapsamaktadır²². Bu dönem Avrupa'nın Barok, Rokoko başta olmak üzere Neoklasik, Ampir ve Oryantalist üsluplarının süsleme motifleri görülmektedir. Bu bezemelerde Batı etkilerini yansıtan farklı motifler, "C" ve "S" kıvrımlarına sahip dalgalı hatlar, akantus (kenger) yapraklar, vazo içerisinde taşan çiçek kompozisyonları, meyve tabakları, çeşme nişlerini örten istiridye kabuğu şeklindeki ışınsal düzendeki kavsaralar dönemin en çok kullanılan süslemeleri arasında yerini almıştır.

İncelenen çeşmelerin süslemelerinde en belirgin unsur *kemerler*dir. Konut çeşmelerinde farklı kemer türleri görülse de, dönemin karakteristik özelliği olarak "C" ve "S" kıvrımlı dekoratif kemer kullanımı en çok tercih edilen kemerdir. Bu kemer formu İstanbul başta olmak üzere Osmanlı'nın tüm kentlerindeki çeşmelerin ana süsleme elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (1732)²³, İstanbul Bereketzade Çeşmesi (1732)²⁴ bu tür kemerlerin kullanıldığı örneklerdendir.

2909 ada 3 parsel üzerinde bulunan ile Sarmaşıklı Ev'in *çeşme alınlıkları* iri çiçek motifi ile dolgulandırılmıştır. Merkezden dışa doğru genişleyen dilimlerin ışınsal düzende yerleştirilmesiyle oluşturulan bu motif İzmir'de sadece konut çeşmelerinde değil, anıtsal yapıların bünyesinde yer alan çeşmelerde de sıklıkla kullanılmıştır. İzmir Kızlarağası Hanı Çeşmesi (1675)²⁵, İzmir Odunkapı Camii Çeşmesi (1738-39)²⁶ bu

²² Batılılaşma dönemi Türk Sanatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul 1970; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954; Günsel Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, 1700-1850*, TTK, Ankara 1977.

²³ Fotoğraf için bkz. H. Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabaklı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cephe Anıt Çeşmeler*, Ankara 1991, s. 13.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi*, Ankara 1989.

²⁵ Ersoy, *a.g.e.*, res. 41.

²⁶ R. Eser Gültekin, *a.g.e.*, s. 36.

uygulamanın İzmir örnekleri arasında yer almaktadır. İri çiçek motifleri Lale Devri'nde kullanımını yaygın olan istiridye kabuğu şeklindeki içbükey kavisli ışımsal nişleri hatırlatmaktadır. Üsküdar Ahmediye Çeşmesi (1722)²⁷, Kağıthane III. Ahmed Çeşmesi (1722)²⁸, Kapalıçarşı Hacı Beşir Ağa Çeşmesi (1727/28)²⁹, Ortaköy Hibetullah Hanım Çeşmesi (1732)³⁰ ve Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa Çeşmesi (1895)³¹ gibi çeşmelerde yer alan bu nişler özellikle Lale Dönemi'nde yapılmış İstanbul çeşmelerinde sıkça görülmektedir³². Çalışma kapsamına dâhil edilen İzmir konut çeşmelerinin niş denilebilecek bir derinliği bulunmaktadır. Kuşkusuz konut çeşmelerinin küçük boyutlu olması niş ve nişi örten istiridye kabuğu şeklinde iç bükey kavisli bir kavsara yapılmasını da engellemiştir. Bu durum incelenen örneklerde merkezden dışa doğru genişleyen dilimlerin ışımsal düzende genişleyen dilimlerle oluşturulan çiçek motiflerinin alınlık görünümü kazanmasına neden olmuştur. Söz konusu motif, İzmir'de sadece çeşmelerin alınlıklarını değil, aynı döneme tarihlenen pek çok mezar taşının alınlık/tepelik bölümünü de süslemiş³³ ve güneş motifi olarak isimlendirilmiştir³⁴.

İzmir konut çeşmelerinin süslemelerinde yoğun olarak kullanımı saptanan *motifler* bitkisel karakterlidir. Motiflerde palmet, rumi motifleri, kıvrımdallar, akant yaprakları ve üzüm salkımlarına yer verilmiştir. Anadolu'da Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi eserlerinin süslemesinde de sıkça kullanımını gördüğümüz *palmet* ve *rumi* motifleri İzmir konut çeşmelerinde de yer bulmuştur. 2909 ada 3 parsel üzerindeki konut çeşmesindeki gibi iki yanda yarım palmetle başlayarak ortada tam bir palmet motifine dönüşen tepelik, özellikle İstanbul'da 18. yüzyıla tarihlendirilen çeşmelerin büyük bir kısmında da yerini almıştır. Topkapı Sarayı III. Ahmed Çeşmesi (1720-21)³⁵ ve Ahmediye Çeşmesi (1722)³⁶ bu kompozisyona sahip tepelikli çeşme örneklerinden ikisidir.

Akant yaprakları bu dönem yalnızca İzmir konutlarının çeşmelerinde değil, İzmir ve İzmir dışındaki kentlerdeki çeşmelerde sıkça kullanılmıştır. İzmir'de Damlacık Camii

²⁷ Fazilet Koçyiğit, "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2014, s. 307.

²⁸ Fazilet Koçyiğit, *a.g.m.*, s. 305.

²⁹ Hatice Aynur-Hakan T. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul 1995, s. 172, res.109a.

³⁰ Hatice Aynur-Hakan T. Karateke, *a.g.e.*, s. 160, res. 99a.

³¹ Engin Özdeniz, *a.g.e.*, s. 212.

³² Fazilet Koçyiğit, *a.g.m.*, s. 312.

³³ Benzer süslemeli mezar taşı örneklerinden birkaçı için bkz. Ertan Daş, *İzmir'de Taş Çiçekler*, s. 49,73; Ertan Daş, *Taşa Kazınan Hayatlar Bornova/Yakaköy Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları*, s. 123, 145, 149, 167; H. Rahmi Ünal-Ersel Çağlıtütüncügil, *a.g.e.*, 53-134-136 nolu şahideler.

³⁴ Güneş olarak isimlendirilmiş iri çiçek motifli mezar taşı örneklerinden birkaçı için bkz. Ertan Daş, *İzmir'de Taş Çiçekler*, s. 49,73; Daş, *Taşa Kazınan Hayatlar Bornova/Yakaköy Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları*, s. 123, 145, 149, 167.

³⁵ Hatice Aynur-Hakan T. Karateke, *a.g.e.*, s.142, res. 83.

³⁶ Fazilet Kocayığıt, 2014, s. 306, res. 9.

Çeşmesi (18. yüzyıl)³⁷, Salepçioğlu Camii Çeşmeleri (1895-1906)³⁸, Çakaloğlu Hanı Çeşmesi'nin (1805-6)³⁹ bezemelerinde akantus yaprakları dikkati çeker. Bitkisel süslemeler arasında yerini alan stilize çiçek ve meyve motifleri 18. yüzyıl başlarından itibaren moda olduğu ve yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş ortadan kalktığı bilinmektedir⁴⁰. Bir yüzyıl boyunca adeta moda olarak kalemişi süslemelerden mermer süslemelere kadar birçok farklı malzeme üzerinde yer bulan bu *meyve tabaklarında* sıklıkla nar, erik, incir elma ve armut gibi meyveler kullanılmasına rağmen üzüm pek tercih edilmemiştir. İstanbul Topcubaşı İsmail Ağa Çeşmesi (1731)⁴¹'nde yayvan tabaklar içerisinde armut, erik ve elma meyveleri kullanıldığı görülürken, İstanbul Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi (1732)⁴²'nde ise kısa ayaklı yivli gövdeli kaplar içerisinde nar, erik, incir bulunduğu görülmektedir. İzmir'deki 1546 ada 84 parseldeki konutun mutfak çeşmesinde kullanılan üzüm salkımları Osmanlı seramik sanatında 16. yüzyılda sıkça kullanılan üzüm salkımlarını⁴³ anımsatsa da, bunları İzmir konutlarının bahçelerinde metal kamelyalar ve çardaklar üzerine sardırılan asma bitkisinden esinlenerek yapıldıklarını söylemek daha doğru olacaktır.

İzmir konut çeşmelerinde *geometrik süslemelere* de yer verilmiştir. Bu süslemelerin cephelerde çok fazla sergilenmemesi Batılılaşma Dönemi yeni süsleme motiflerinin ön plana çıkmasıyla açıklanabilir. Geometrik süslemelerde en çok kullanılan form gülbezekleri oluşturan dairedir. İncelediğimiz çeşmelerde genellikle çeşme kemer köşeliklerinde yer verilen gülbezeklerin içinde içi içe geçen dairelerle çiçek motifleri oluşturulmuştur.

Mukarnas, incelenen çeşmeler içerisinde bir örnekte kullanılmıştır. 18. yüzyıla tarihlendirdiğimiz Konak 2909 ada 3 parseldeki konutun çeşmesinin üst panosunda görülen mukarnas dizisi Batılılaşma Dönemi'ne geçiş aşamasında klasik süslemeler olarak cephede yer bulmuştur.

Yapıların inşası hakkında bilgilerin bulunduğu *kitabeler* incelenen İzmir konut çeşmelerinden sadece Bayraklı Yahya Hayati Paşa Konağı'nın Prof. Dr. Ekrem Akurgal Caddesi'ne bakan çeşmesinde yer almaktadır. Çeşmenin üst kısımdaki damla şekilli bir kartuş içerisinde Arapça "Maşallah" ibaresi⁴⁴ yer alırken, alt tarafında beş sıra ikili kartuş,

³⁷ Çizim ve fotoğraflar için bkz. Nil Yaprak, *a.g.t.*, s. 113.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Kuyulu Ersoy, "Salepçioğlu Ailesinin Katkıları ve Salepçioğlu Camii", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu: Gönül Öney'e Armağan, Bildiriler (10-13 Ekim 2001)*, İzmir 2002, s. 281-293.

³⁹ Çizim için bkz. Türkan Acar, *a.g.m.*, s. 7.

⁴⁰ Engin Özdeniz, *a.g.e.*, s. 60-61.

⁴¹ H. Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabakları Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler*, s. 42, res. 28.

⁴² H. Örcün Barışta, *a.g.e.*, s. 16, res. 8.

⁴³ Nurhan Atasoy-Julian Raby, *Iznik The Pottery of Ottoman Turkey*, London 1989, s. 308, 313.

⁴⁴ "Maşallah" ibaresi yazılı nazarlıklar anıtsal yapı cephelerinden konut cephelerine kadar birçok farklı yapıda kullanım alanı bulmuştur. İzmir'de Maşallah nazarlıkları hakkında geniş bilgi için bkz. Aygül Uçar, "Maşallah" Nazar Değmez İnşallah", *Kent Konak KNK*, İlkbahar 2015/23, s. 31.

en alt sırada ise tek bir kartuş içerisinde çeşmenin inşasına ve banisine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Damla şekilli Maşallah yazılı kartuşlara özellikle İzmir’de Tilkilik Dönertaş Sebili ve Çeşmesi⁴⁵, Çakaloğlu Hanı Sebili⁴⁶, Toraman Camii Çeşmesi (1788-89)⁴⁷ gibi anıtsal yapılarla birlikte pek çok konutta da rastlanılmaktadır.

Yukarıda fotoğraf, plan ve çizimleriyle ayrıntılı bir şekilde tanıtımı yapılan konut çeşmeleri suyun şehir su şebekesi hattıyla evlere taşınmasıyla önemini kaybederek yerlerini kimliksiz musluklara bırakmışlardır. İzmir konutlarının çeşmeleri konut sahiplerinin prestijini yansıtmaları yanında Batılılaşma Dönemi’nin zevkini ve beğenisini de taşımaktadır. Varlıkları bugün ancak konut kullanıcıları tarafından bilinen tarihi İzmir konutlarının özgün örnekleri olan bu çeşmeler antika olarak görülerek, biz farkında olmadan yerlerinden sökülmekte ve el değiştirmektedir. Çeşmelerin büyük bir bölümü yer değiştirmeden bir an önce mevcut halleriyle buldukları yerleri saptanmalı ve Osmanlı Dönemi konut mimarisi içerisindeki yeri vurgulanarak hak ettikleri değere kavuşturulmalıdır.

Kaynakça

- ACAR, Türkan, “Kemeraltı Çarşısı’ndaki Duvar Çeşmelerinin Bezeme Ögeleri Açısından İrdelenmesi”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXX, S. 1, 2013, s. 1-18.
- AKTEPE, Münir, “İzmir Suları, Çeşme ve Sebilleri ile Şadırvanları Hakkında Bir Araştırma”, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller*, (Der. F. Yılmaz), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2003.
- AREL, Ayda, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- ARIK, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988.
- ATASOY, Nurhan-RABY, Julian, *Iznik The Pottery of Ottoman Turkey*, Alexandra Press, London 1989.
- AYNUR, Hatice-KARATEKE, Hakan T., *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- BARIŞTA, H. Örcün, *İstanbul Çeşmeleri Bereketzade Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- BARIŞTA, H. Örcün, *İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabaklı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- DAŞ, Ertan, *İzmir’de Taş Çiçekler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2012.
- DAŞ, Ertan, *Taş Kazınan Hayatlar Bornova/Yakaköy Mezarlığı’ndaki Mezar Taşları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2014.
- DENKTAŞ, Mustafa, *Karaman Çeşmeleri*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000.

⁴⁵ Nil Yaprak, *a.g.t.*, s. 168-170.

⁴⁶ Nil Yaprak, *a.g.t.*, s. 160-162.

⁴⁷ Nil Yaprak, *a.g.t.*, s. 35-137; R. Eser Gültekin, *a.g.e.*, s. 39.

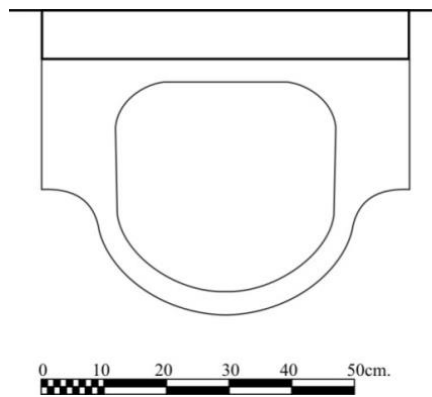
- DENKTAŞ, Mustafa, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar)*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000.
- ERSOY, Bozkurt, *İzmir Hanları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.
- GÜLTEKİN, R. Eser, *İzmir Kemeraltı Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2013.
- İPEKOĞLU, Başak- ÇİZER, Özlem-REYHAN, Kader, "İzmir'de Tarihi Bir Konak-Yahya Paşa Konağı'nın Tanıtılması ve Koruma Sorunlarının Değerlendirilmesi", *Yapı Dergisi*, S. 263, 2003, s. 81-87.
- KOCAYİĞİT, Fazilet, "Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2014, s. 291-326.
- KUBAN, Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.
- KUYULU ERSOY, İnci, "Salepçioğlu Ailesinin Katkıları ve Salepçioğlu Camii", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu: Gönül Öney'e Armağan, Bildiriler (10-13 Ekim 2001)*, Ege Ü. Yayınları, İzmir 2002, s. 281-293.
- ÖNGE, Yılmaz, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, TTK, Ankara 1997.
- RENDA, Günsel, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, 1700-1850*, TTK, Ankara 1977.
- ÖZDENİZ, Engin, *İstanbul'da Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1995.
- UÇAR, Aygül, "İzmir Konutlarında Çakıl Mozaik Örnekleri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, Isparta, 2013, s. 207-222.
- UÇAR, Aygül, "Maşallah" Nazar Değmez İnşallah", *Kent Konak KNK*, İlkbahar 2015/23, s. 28-31.
- UÇAR, Hasan, *Spilden Manisaya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*, Manisa Belediyesi Kültür Yayını, Manisa 2009.
- ÜLKER, Necmi, "İzmir Ali Ağa Camii Mezar Kitabeleri", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1988, s. 19-33.
- ÜNAL, H. Rahmi-TÜTÜNCÜGİL, Ersel, *Urla'nın Tarihi Camileri ve Hazireleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2016.
- ÜRER, Harun, "Su Yapıları Mimarisi", *İzmir Kent Ansiklopedisi, Mimarlık 1 (Birinci Cilt)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2013.
- WEBER, Georg, *İzmir'in Suyolları*, (çev. İ. Pınar), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2011.
- YAPRAK, Nil, *Tarihi Kent Merkezindeki Su Yapılarının Koruma Problemleri İzmir Kemeraltı Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2009.

YAVUZYILMAZ, Ahmet, "Gebze eşmeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, /The Journal of International Social Research, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, c. VI, S. 25, s. 577-593.*

Resim Listesi

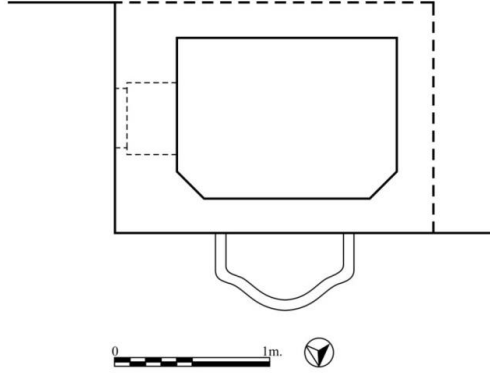
Res.1, Şek.1- Sarmaşıklı Ev Çeşmesi'nin görünüşü ve cephe çizimi.

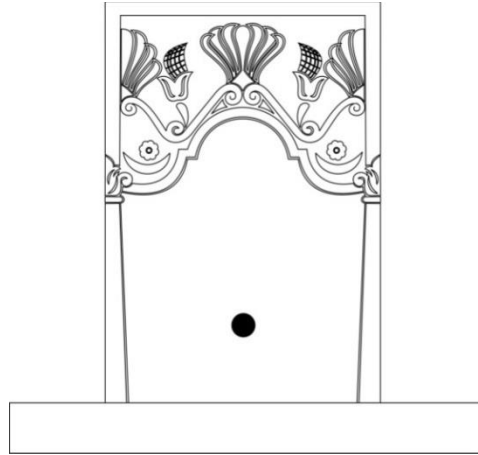
Şek.2- Sarmaşıklı Ev Çeşmesi'nin kurna rölovesi.

Res.2- Pazaryeri Mahallesi, 943 Sokak, 1546 ada 84 parseldeki konutun bahçe çeşmesi

Şek.3- Pazaryeri Mahallesi, 943 Sokak, 1546 ada 84 parseldeki konutun bahçe çeşmesinin rölöve planı.

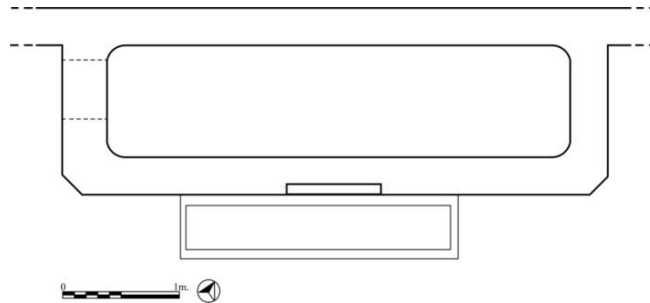
Res.3, Şek.4- Pazaryeri Mahallesi, 943 Sokak, 1546 ada 84 parseldeki konutun bahçe çeşmesinin görünüşü ve cephe rölövesi.

Res.4- Pazaryeri Mahallesi, 943 Sokak, 1546 ada 84 parseldeki konutun mutfak çeşmesi.

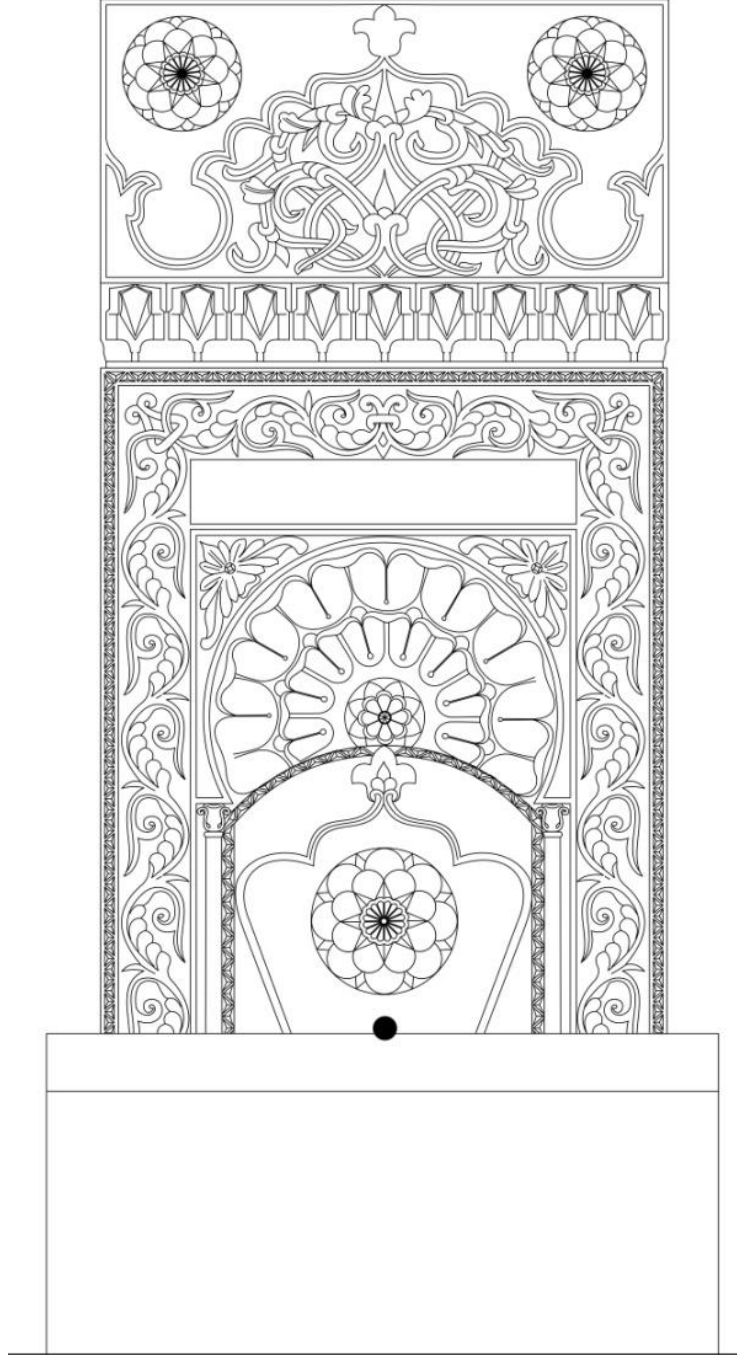
Res.5- Tuzcu Mahallesi, 773 Sokak, 2909 ada 3 parsel üzerindeki konutun çeşmesi.

Şek.5- Tuzcu Mahallesi, 773 Sokak, 2909 ada 3 parsel üzerindeki konutun çeşmesini planı.

Res.6- Tuzcu Mahallesi, 773 Sokak, 2909 ada 3 parsel üzerinde bulunan konutun çeşmesi

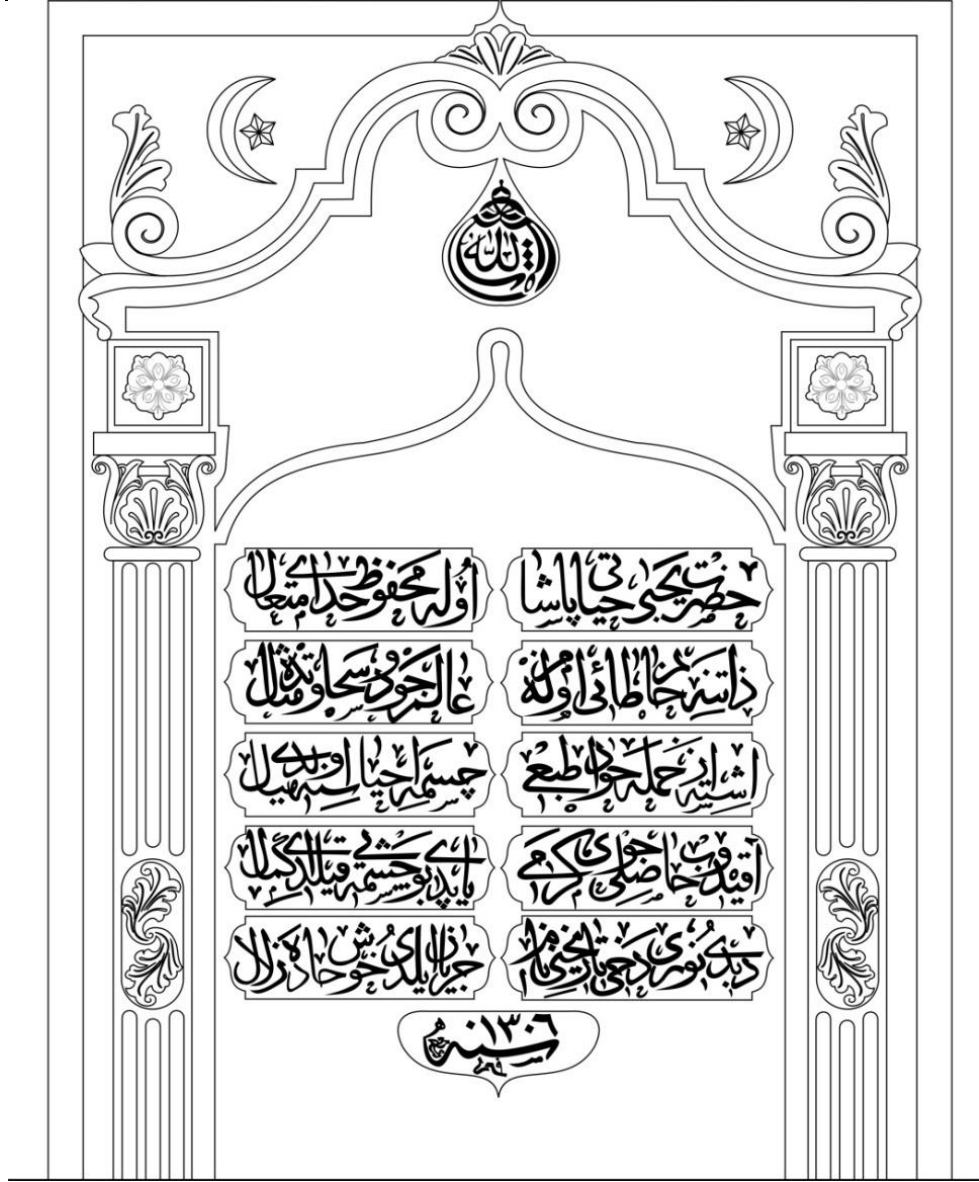
Şek.6- Tuzcu Mahallesi, 773 Sokak, 2909 ada 3 parsel üzerinde bulunan konut çeşmesinin cephe rölövesi.

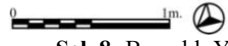
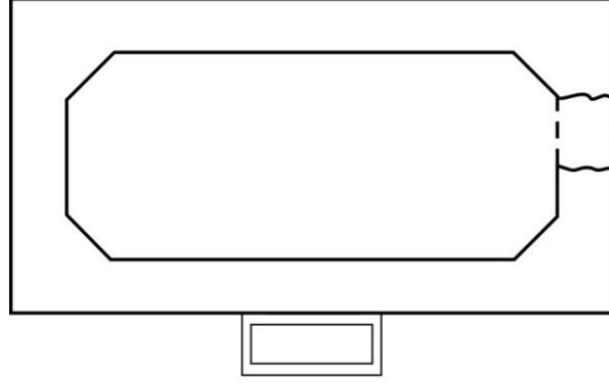
Res.7- Bayraklı Yahya Paşa Konağı Çeşmesi 1, görünüş.

Res.8- Bayraklı Yahya Paşa Konağı Çeşmesi 2, görünüş.

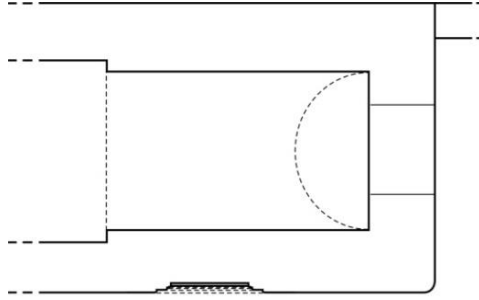
Şek.7- Bayraklı Yahya Paşa Konağı Çeşmesi 1, cephe rölövesi.

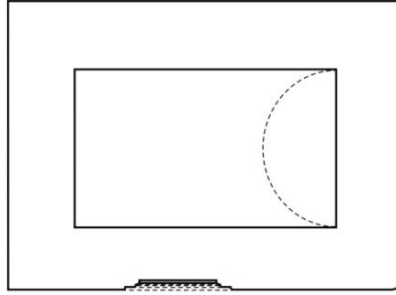
Şek.8- Bayraklı Yahya Paşa Konağı Çeşmesi 1, plan.

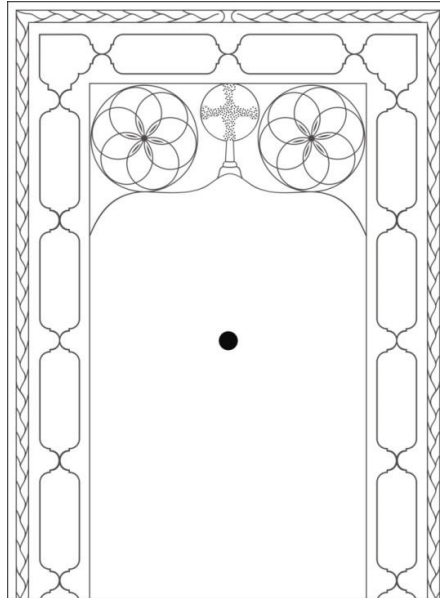
Res.9- Buca Erdem Caddesi, 382 ada 26 parsel üzerindeki çeşme.

Şek.9- Buca Erdem Caddesi, 382 ada 26 parsel üzerindeki çeşme, rölöve planı.

Şek.10- Buca Erdem Caddesi, 382 ada 26 parsel üzerindeki çeşme restitüsyon planı.

Şek.11- Buca Erdem Caddesi, 382 ada 26 parsel üzerindeki çeşmenin ayna rölövesi.